

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології**

Янюк Анжеліка Петрівна

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ
СУБ'ЄКТОМ ЮНАЦЬКОЇ КРИЗИ**

спеціальність 053 Психологія

РЕФЕРАТ

магістерської роботи
за освітньо-професійною програмою
«Психологія»

Умань – 2021

Магістерською роботою є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті
імені Павла Тичини.

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: *кандидат психологічних наук, доцент,
Вахоцька Ірина Олександрівна*

РЕЦЕНЗЕНТ: *доктор педагогічних наук, професор,
Кравченко Оксана Олексіївна*

Захист відбудеться _____ на засіданні ЕК кафедри *психології*.

З роботою можна ознайомитись на кафедрі *назва*, за адресою: 20308, м.
Умань вул. Садова, 28, ауд. №

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Проблема переживання суб'єктом кризових періодів	9
1.1. Аналіз теорій психічного розвитку особистості підліткового та юнацького віку.....	9
1.2. Сутність переживання суб'єктом кризових періодів.....	27
1.2.1. Нормативні та ненормативні кризи: обмеженість процесуально-формального підходу.....	28
РОЗДІЛ II. Дослідження переживання суб'єктом юнацької кризи	41
2.1. Програма емпіричного дослідження переживання суб'єктом юнацької кризи.....	41
2.2. Основні чинники здійснення первинної екзистенціальної інтеграції.....	61
2.2.1. Динаміка рівнів самоусвідомлення суб'єкта юнацького віку.....	61
2.2.2. Вплив кризового стану суб'єкта на динаміку процесу самоусвідомлення.....	66
2.2.3. Характеристика рівнів здійснення суб'єктом первинної екзистенціальної інтеграції.....	68
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У сучасному житті збільшується кількість травматогенних факторів, які спричиняють виникнення життєвих криз. Це призводить до загострення тих криз людського життя, які зумовлені закономірностями психічного розвитку людини, оскільки на них додатково впливають “непсихологічні чинники” – різкі соціально-економічні зміни у суспільстві. Подібна подвійна кризовість вимагає від психологічної науки оптимізації засобів подолання кризових періодів життя, для виявлення котрих необхідне знання щодо закономірностей перебігу цих періодів.

В цілому на основі факторів, які зумовлюють появу криз, виділяють нормативні (закономірні, обов’язкові) та ненормативні (випадкові, біографічні) кризи. Перші виникають внаслідок психічного розвитку людини, другі – внаслідок життєвих подій. Такий розподіл криз має своє теоретичне обґрунтування: нормативні кризи висвітлені в межах теорій психічного розвитку, акцент в яких робиться на вивченні особливостей процесу становлення людини, тому в цих теоріях охоплюється лише період дорослішання, зростання дитини; ненормативні – в межах теорій життєвого шляху людини, тут відбувається розгляд життєвого шляху в цілому, оскільки сама ця категорія конкретизується у термінах, що описують собою перебіг всього життя людини.

Узагальнено психічний розвиток розглядається як дискретний процес набуття певних якостей, в якому стабільні періоди чергуються із кризовими. Вивчення закономірностей перебігу цього розвитку представлено, в основному, трьома напрямками:

- біогенетичний – вирішальним фактором психічного розвитку є дозрівання певних фізіологічних функцій організму, яке відбувається за загальними природними законами (А.Гезелл, А.Фрейд, З.Фрейд, С.Холл). Звідси перебіг психічного розвитку, як дискретного періодичного процесу, по-перше, прив’язаний до зростання організму, по-друге, набуває обов’язкового характеру, і по-третє, вплив соціального середовища на

безпосереднє зростання дитини не має ніякого значення, тому використання будь-яких виховних впливів не є необхідним;

- соціогенетичний – зростання обумовлене соціальним оточенням; тобто, в психіці дитини є тільки те, що було в неї закладено в результаті застосування певних виховних впливів (А.Бандура, Р.Бенедикт, М.Мід, Р.Селман, Р.Хевігхерст). Поза уваги дослідників повністю залишилася сама особистість з її індивідуальною психічною організацією, а розвиток представлений лише як набуття нових форм поведінки;

- діалектичний – психічний розвиток представлений як динамічна конвергенція біологічного дозрівання та соціального становлення (Б.Г.Ананьєв, Л.І.Божович, Ш.Бюлер, Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, Е.Еріксон, І.С.Кон, Г.С.Костюк, С.Д.Максименко). Періодичності стабільних та кризових етапів також надається ознака обов'язковості; однак виникнення криз можливо у тому разі, коли між зовнішньою соціальною ситуацією та внутрішніми змінами психіки виникає протиріччя. Розв'язання цього протиріччя відбувається через появу відповідних для конкретного віку психічних новоутворень. Звідси психічний розвиток дитини можна скорегувати створенням певних умов її існування.

Особлива увага в теоріях психічного розвитку приділялася вивченню кризових періодів дорослішання (нормативних криз), оскільки вони є зламними у зростанні дитини.

Вихідним положенням в дослідженнях життєвого шляху (Г.С.Абрамова, К.О.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, М.І.Боришевський, Ф.Є.Василюк, Л.П.Гримак, Д.О.Леонт'єв, О.М.Леонт'єв, Н.А.Логінова, С.Д.Максименко, І.П.Маноха, А.Т.Москаленко, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, В.Ф.Сержантов, Л.В.Сохань, В.А.Татенко, Т.М.Титаренко, В.Е.Чудновський) є презентація людини суб'єктом свого життя. При визначенні цієї категорії наголошувався примат самостійної активності людини в процесі власної життєтворчості. Це призвело до зосередження на

дорослій особистості, яка вже здійснила своє світоглядне та смисложиттєве самовизначення.

Хронологічно початок світоглядного становлення особистості припадає на нормативну кризу підліткового віку, як новоутворення світогляд формується у юнацькому віці (Л.С.Виготський). Здійснених в теоріях психічного розвитку процес юнацького зростання представлений, як розгортання дії біологічних та психічних факторів. При цьому вченими не розкривається, яким чином сам юнак, як суб'єкт проживання, або – переживання свого життя, впливає на своє світоглядне становлення, які психологічні особливості властиві цьому процесу переживання.

Особливу увагу привертає той факт, що момент несформованості світоглядних, смисложиттєвих позицій суб'єкта є одним з симптомів розгортання екзистенціальної кризи (Г.А.Вайзер, О.А.Бреусенко, В. Франкл). Звідси на особливості переживання суб'єктом юнацької кризи впливають і глибинно-психологічні чинники екзистенціального змісту.

Наше дослідження присвячене розкриттю глибинно-психологічних особливостей переживання суб'єктом кризи юнацького віку. Необхідність розробки цієї проблеми складає теоретичну актуальність нашої роботи. Для її вирішення нами було проаналізовано різноманітні дослідження нормативних (Г.С.Абрамова, Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, Н.А.Бахтадзе, Г.А.Вайзер, В.Н.Вінс, С.М.Далакішвілі, Т.В.Кесаревська, М.Д.Нікурадзе) та ненормативних, або - життєвих, біографічних криз життєвого шляху людини (А.Г.Амбрумова, Л.І.Анциферова, Р.А.Ахмеров, Ф.Є.Василюк, Ф.Дальто, Л.Г.Дика, С.Н.Жеребцов, Е.Ф.Зєєр, Т.Б.Карцева, О.О.Лазєбна, Н.А.Логінова, А.В.Махнач, В.В.Очеретяний, К.Роджерс, Е.Е.Симанюк, В.М.Слуцький, Н.В.Тарабріна, Т.М.Титаренко, І.Ялом).

Аналіз змістовного навантаження суб'єктного аспекту юнацького періоду спрямував наше дослідження до екзистенціальної філософії (Н.Аббан'яно, М.Гайдеггер, А.Камю, С.К'єркегор, Х.Ортега-і-Гасет, Ж.П.Сартр, К.Ясперс) та екзистенціальної психології (Дж.Бьюдженталь, Р.Мей, В.Франкл, І. Ялом),

оскільки в процесі реалізації самопізнавальної активності, як Я-утворення цього віку, відбувається усвідомлення суб'єктом суті власної екзистенції.

Процес усвідомлення юнаком екзистенціальної (глибинно-сутнісної) інформації спирається на її емоційне переживання у більш ранні періоди життя (Г.С.Абрамова). Відтак при рефлексії власної екзистенції у юнацькому віці відбувається, перш за все, інтеграція тих знань та уявлень про себе, які вже є у досвіді суб'єкта. Це дає нам підстави передбачати, що в юнацькому віці самопізнавальний досвід набуває певного інтегративного сенсу.

Явище екзистенціальної інтеграції фіксує на собі інтереси дослідників різних галузей психології, однак у вітчизняній науці майже немає робіт, які б операціоналізували суб'єктний підхід до вивчення процесу дорослішання, розкривали змістовне навантаження суб'єктного аспекту, актуалізували значення дослідження даного аспекту для практичного використання у психологічній роботі. Отже, соціальна і психологічна значущість, недостатня теоретична і прикладна розробленість визначеної проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження **“Психологічні особливості переживання суб'єктом юнацької кризи”**.

Об'єктом нашого дослідження є криза юнацького віку.

Предметом – специфіка переживання суб'єктом нормативної кризи юнацького віку.

Мета нашого дослідження полягає у розкритті психологічних особливостей процесу переживання суб'єктом юнацької кризи та встановленні чинників здійснення суб'єктом первинної екзистенціальної інтеграції.

Для досягнення мети та перевірки гіпотези вирішувалися такі **завдання**:

1. Визначити теоретичні і методичні підходи до вивчення проблеми юнацької кризи.
2. Розкрити специфіку поняття “суб'єктний аспект переживання юнацької кризи” і визначити його глибинно-психологічний (екзистенціальний) зміст.

3. Проаналізувати особливості представленості у свідомості суб'єкта юнацького віку глибинно-сутнісних, екзистенціальних переживань та розробити модель здійснення первинної екзистенціальної інтеграції.

4. Встановити екзистенціально-змістовні складові психічної організації суб'єкта юнацького віку та конкретизувати чинники здійснення суб'єктом первинної екзистенціальної інтеграції під час переживання ним юнацької кризи.

Для реалізації поставлених завдань були використані наступні **методи дослідження**: теоретичні – системно-структурний аналіз, узагальнення; емпіричні – контент-аналіз реальних ситуацій дорослішання, глибинне інтерв'ю, включене спостереження за різними видами активності, проєктивні методики, методика дослідження життєвої перспективи, метод експертних оцінок; статистичні – класифікація.

Дослідження проводилося на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. В дослідженні прийняло участь 32 студента віком від 17 до 20 років.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

- обґрунтовано необхідність виділення суб'єктного аспекту переживання нормативної кризи юнацького віку;
- визначено особливості актуалізації в свідомості суб'єкта юнацького віку глибинно-сутнісних, екзистенціальних переживань; конкретизовано чинники інтеграції суб'єктом юнацького віку власних екзистенціальних переживань;
- поглиблено наукове уявлення про проблему переживань суб'єкта як зумовлюючого чинника перебігу кризових періодів життя;
- набуло подальшого розвитку використання категорій екзистенціальної психології про представленість в свідомості суб'єкта екзистенціальних переживань.

Практичне значення роботи полягає в обґрунтуванні та апробації методичних засобів для діагностики рівня екзистенціальної інтегрованості суб'єкта

юнацького віку; у визначенні перспективи використання суб'єктного аспекту переживання нормативної кризи психічного розвитку на спрямування психологічних змін особистості у бік особистісного зростання.

Апробацію результатів роботи було здійснено у формі тез на X-тій Всеукраїнській науковій Інтернет-конференції *«Актуальні питання психології: теорія, методика, практика»*, що відбулась 25-26 жовтня 2021 року в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі представлено вирішення проблеми особливостей переживання суб'єктом юнацької кризи; здійснено понятійне та змістовне визначення суб'єктного аспекту переживання нормативної кризи; розкрито особливості представленості у свідомості суб'єкта юнацького віку глибинно-сутнісних, екзистенціальних переживань; встановлено екзистенціально-змістовні складові психічної організації суб'єкта юнацького віку; конкретизовано чинники здійснення первинної екзистенціальної інтеграції суб'єкта під час переживання ним юнацької кризи

1. Основою для здійснення посткризової адаптації суб'єкта є система смисложиттєвих (світоглядних) орієнтирів. Аналіз юнацького періоду життєвого шляху людини показав, що цей вік, завершуючи перехід від дитинства до дорослості, є сенситивним у процесі становлення смисложиттєвих орієнтирів. Здійснення смисложиттєвого самовизначення неможливе без активного впливу людини на своє життя, тобто поза прояву її суб'єктності. Розгляд юнацької кризи з точки зору суб'єктного підходу (яким чином юнак, як суб'єкт життєтворчості переживає власне зростання), призвело дослідження до визначення змістовного навантаження кризи в межах екзистенціальної філософії та екзистенціальної психології, оскільки

при реалізації самопізнавальної активності та здатності до саморефлексії відбувається розкриття зростаючим суб'єктом сутнісних основ (“кінцеві даності існування”) свого власного життя – здійснюється як вибір між конфліктними протилежностями “живого” та “неживого буття”.

2. Поняття “первинна екзистенціальна інтеграція” визначено, як свідоме смисложиттєве самовизначення зростаючого суб'єкта, яке він здійснює вперше на своєму життєвому шляху. Розробці моделі первинної екзистенціальної інтеграції суб'єкта передували теоретичний аналіз її основних компонентів: рівнів самоусвідомлення (ситуаційний рівень, рівень Я-концепції, екзистенціальний рівень), сфер життєдіяльності (“Я – Я”, “Я – Інший”, “Я – Діяльність”) та безпосередньо етапів переживання процесу інтеграції знання про себе (розкриття, прийняття та реалізації). Останній компонент моделі (етапи) був покладений в основу схеми контент-аналізу первинної екзистенціальної інтеграції суб'єкта в емпіричному дослідженні.

3. Переживання суб'єктом юнацької кризи характеризується наступними особливостями (прояв екзистенціального змісту на рівні складових психічної організації суб'єкта):

- потребова сфера – потреби, які стають актуальними в юнацькому віці, набувають для суб'єкта смисложиттєвої значущості, тобто вони основою для формування цілей життя, побудови уявлень та планів на майбутнє;

- емоційна сфера – процес задоволення цих значущих потреб незалежно від результату, супроводжується сутнісними почуттями страху (негативне очікування), віри (впевненість у необхідності досягнення цього результату) та образи (розчарування від взаємодії із світом);

- вольова сфера – спосіб задоволення смисложиттєвих потреб стає способом існування суб'єкта; поява будь-якої перешкоди на цьому шляху задоволення актуалізує неприйняття юнаком свого способу існування, свого життя взагалі.

4. Здійснення суб'єктом первинної екзистенціальної інтеграції обумовлено такими чинниками (в основному це виявилися чинники

внутрішнього порядку, тобто такі, які утворюються самим суб'єктом, а не зовнішнім середовищем):

- когнітивна сфера – прогрес у внутрішній системі смисложиттєвих орієнтирів неможливо здійснити поза зростанням рівня самоусвідомлення, який в свою чергу не залежить від поступового, пов'язаного з віком добуток у досвіді;

- емоційно-мотиваційна сфера – для здійснення первинної екзистенціальної інтеграції обов'язковим є:

- 1) відсутність у суб'єкта стану внутрішнього спокою та безтурботності (звідси дитячі та підліткові розчарування виявилися за своїм життєвим сенсом стимулятором, або – каталізатором для сутнісного розуміння цього життя),

- 2) вмотивованість юнака саме в дієвій та успішній реалізації своїх планів та мрій;

- вольова сфера – розвиток у внутрішній світоглядній системі неможливо здійснити без активних дій в світі речей та світі людей, однак таких, які за своїм характером являються адаптаційними, гармонійними, неагресивними стосовно світу та людей;

- присутність в житті юнака зовнішньої системи інтерпретації переживань (“старшого друга”) сприяє його прийняттю свого способу існування, що призводить до зняття внутрішньої напруги та, в результаті, блокуванні приросту в екзистенціальній інтегрованості.

5. Основною особливістю у переживанні суб'єктом юнацької кризи виступив той факт, що незважаючи на позитивну динаміку у здійсненні первинної екзистенціальної інтеграції протягом юнацького періоду, дві третини досліджуваних знаходилися на різних стадіях пошуку смисложиттєвих орієнтирів. Звідси, за своїм суб'єктивним змістом молоді люди пережили під час свого юнацького дорослішання екзистенціальну кризу, як відсутність у власному житті смисложиттєвих орієнтирів. Крім того, “внутрішня обумовленість” чинників здійснення первинної екзистенціальної

інтеграції ставить перебіг юнацького дорослішання у залежність від активності самого юнака, що допускає розробку конкретних психотерапевтичних прийомів для подолання вікової кризи.

6. Виникнення нормативної кризи юнацького віку зумовлено не тільки законами психічного розвитку та соціальними обставинами, але й глибинно-психологічними процесами, переживання яких складає змістовну характеристику суб'єктного аспекту кризи. Актуалізація екзистенціальних переживань ініціює дорослішання в цілому, а сам юнацький вік є специфічним у процесі інтеграції знань і переживань

Проведене наукове дослідження проблеми переживання суб'єктом юнацької кризи не вичерпує всіх її аспектів.